van de ontwikkeling van de westerse cultuur, met weliswaar de nadruk op de tijdservaring, op een intelligente en zeer erudiete wijze te beschrijven en bovendien te illustreren met talloze voorbeelden uit de mentaliteits- en kunstgeschiedenis. De Laets boek lezen is als ronddwalen in een overdadig gestoffeerd en gemeubileerd huis. De auteur brengt in een zo kort bestek zoveel ter sprake dat het je als lezer overstelpt. Je zou wensen dat de uitgever hem honderd bladzijden méér gegund had, om ons wat meer ademruimte en misschien wat meer aandacht voor de historische context te geven. Handig ware ook een index geweest; er is wel een fraaie literatuurlijst, waaruit men verdere lectuur kan putten. Ik ontdekte hier onder andere Rifkins *De grenzen van de tijd*, dat een boeiende en kritische kijk op onze snelheidscultuur biedt.

Sabine ALEXANDER

VERSCHIJNING EN WEDERVAREN

Rudolf Boehm, *Fenomenologie en sensibiliteit. Tien Opstellen* 1982/1991, Gent. Kritiek 1992 (separatum), 163 blz., D 1992-3619-1

Rudolf Boehms weg doorheen de fenomenologie is met het postume verschijnen van Husserls levenswerk, met de vertaling van Merleau-Ponty's voornaamste fenomenologische bijdrage, met studies onder de titel *Vom Gesichtspunkt der Phänomenologie*, met een aan Heideggers invloed niet vreemd Aristoteles-boek, tenslotte met een *Kritik der Grundlagen des Zeitalters* op onlosmakelijke wijze verbonden. Dat deze weg een aanvang nam in de colleges die K.H. Volkmann-Schluck in 1946 te Leipzig hield, en hem over Rostock, Warnemünde (1948), Leuven (1952) uiteindelijk naar Gent heeft gebracht, is niet ieder lezer van Boehms boeken bekend. Evenmin de innerlijke continuïteit, de leidraad op deze weg, die zich van de Ostsee doorheen de oorlogsruïnes tot aan die andere zeeoever heeft gesponnen, waar Boehm graag vertoeft. Volkmann-Schlucks gedachtenis ter ere, bundelde Boehm een tiental fenomenologische opstellen, die voordien afzonderlijk in : *Phenomenological Research, Aut-Aut, Husserl-Ausgabe und Husserl-Forschung, Essays in the Memory of Aaron Gurwitsch, Phänomenologische Forschung, Phénoménologie et Politique, Analecta Husserliana, De Vlaamse Gids* en *Wonen* werden gepubliceerd. Deze fenomenologische bijdragen zijn niet in chronologische volgorde afgedrukt. Ze zijn naar hun inhoudelijke samenhang gerangschikt. Men kan daarbij vaststellen, hoe Boehm een eenmaal aangesneden fenomenologisch thema in de daaropvolgende bijdrage herneemt, zonder het te herhalen. Zulke themata zijn : leefwereld en epochè, scepticisme en subjectieve fundering, logische en topische waarheid, thema en interesse, feitenverhaal en ontdekkingsverhaal, lijfelijke behoefte en cultuur, architectuur als onderdak en schoonheid als duidelijkheid. Ze verwijzen nagenoeg alle naar Husserls laatste werk, de Krisis der

Europese wetenschappen en de transcendentale fenomenologie, waarmee Boehm in gesprek blijft.

Dit gesprek is niet van tegenspraak verschoond. Het ontspringt veeleer aan een terechtwijzen van het 'verhaal', dat Husserl zelf in zijn laatste werk over de krisis van de wetenschappen en hun leefwereldlijke fundering doet. Niet zozeer de spanning tussen eidetische reductie en idealisering vormt daarbij voor Boehm het breekpunt, maar Husserls ontheffing van de subjectief-relatieve leefwereld door de transcendentale reductie en de universalistische aanspraak van zijn transcendentale fenomenologie, die met deze ontheffing gepaard gaat. Precies op dit punt namen eerder Merleau-Ponty en Gurwitsch in zijn correspondentie met Schutz aanstoot aan Husserls laatste filosofische project. Niet de ontdekking van een eidetische structuur binnen de subjectief-relatieve leefwereld, waarop alle idealisering, limes-vorming en mathematische substractie zich voltrekt, maar de ontheffing van deze subjectief-relatieve leefwereld door een absolute subjectiviteit met universalistische aanspraken vormt een fenomenologisch *saltus damni*, dat Eugen Fink met 'reduktive Entmenschung' placht te omschrijven. De productieve tegenspraak, die Rudolf Boehm ontwikkelt, vindt zijn uitdrukking in de begrippen 'nativiteit' en 'mortaliteit', dit wil zeggen in de radicale eindigheid van een ter-wereld-zijnde subjectiviteit als leefwereldlijk relatum, de bindkracht waarvan de relativiteit van subjectieve aanschouwingen niet ten gunste van een absoluut standpunt overschrijdt.

Aan de oorsprong van Boehms benaasting van het fenomenologische filosoferen ligt derhalve een gewijzigd aanzicht van wat de 'Sinnlichkeit' van onze subjectief-relatieve leefwereld vormt, van wat als fenomeen in deze leefwereld verschijnt en aanspreekbaar is, en van wat door de wetenschappelijke activiteit aan deze fenomenaliteit als substraat wordt toegekend. Onze subjectief-relatieve leefwereld is geen schouwspel, geen bestendige wisseling van subjectieve aanschouwingen. Wat in deze leefwereld thema wordt, verwijst naar werkelijke of vermeende interesses. Deze ontspringen aan lichamelijke of psychisch ervaren afhankelijkheden, die geïnterpreteerd worden als rechtmatige of verkeerd begrepen behoeftes. Deze gevoelde en door distanciëring als behoefte voorgestelde afhankelijkheden vormen de sensitiviteit van onze leefwereld, het medium, waarin ons de dingen verschijnen, datgene, als wat de dingen bij ons 'overkomen', en wat tot hun volledige werkelijkheid behoort. Vitale gevoeligheid en betekenisverlies zijn met onze nativiteit en mortaliteit onlosmakelijk verbonden. Onze leefwereld is geen subjectief 'geconstitueerde' wereld, maar doordrongen van onherroepelijke, ons voorafgaande feiten, die slechts in de biografie van onze ontdekkingen verschijnen, en die het drama van onze levensvoltrekking vormen, in dit opzicht een romaneske leefwereld. Voor deze leefwereld is een reflectie op de objectieve realiteit niet voorwerp van een buitensporige interesse; veeleer verschijnt zulke reflectie als in grote mate nutteloos en slechts bij uitzondering als nuttig. Objectiviteit is vervulling van een specifieke interesse, realisatie van een welbepaald project, waarvoor onze leefwereld in hoge mate met goede reden onverschillig blijft. Welke waarde aan de door dit project gezochte objectieve waarheid moet worden toegeschreven — een project dat zijn specifieke interesse investeert in de voorspelbaarheid — is precies het voorwerp van een fenomenologische 'kritiek' van de moderne wetenschap, waarvan Boehm de voorwaarden onderzoekt. Vraagwaardig is namelijk, of die subjectieve interesse voor een objectief standpunt en een prognostische kennis een verkeerd of juist geïnterpreteerde in-

teresse is, dat aan de werkelijke of vermeende behoeftigheid beantwoordt. Op deze, en enkel op deze manier ziet Boehm de kans schoon, om zich de levensnood, waarvan het fenomenologische filosoferen gewaagt, opnieuw eigen te maken. Dat onze morele en intellectuele interesses met onze materiële behoeftigheid verweven zijn, toont Rudolf Boehm op overtuigende wijze aan in de architektuur en in de betekenis, die voor hem een esthetisch ideaal kan bezitten. Daarentegen beantwoordt onze wetenschappelijk-technologische beschaving steeds minder aan de verwachting, onze menselijke belangen op doeltreffende manier te behartigen, onze materiële behoeftes als levende mensheid te bevredigen. Ze vormt veeleer een bedreiging voor onze menselijke leefwereld. Cultuurkritiek is derhalve geen luxe, maar de strijd om een doelmatige manier, om de essentiële behoeftes van de mensheid te behartigen, de uitdrukking waarvan onze politiek en moraal zijn. Om deze 'strijdbare zaak' van het fenomenologische denken, wanneer dit denken tenminste nog enige historiciteit bezit en men zich de zaak zelf oorspronkelijk kan toeëigenen en niet reeds lange tijd als nagelaten tekst heeft bijgezet, is het Boehm te doen. Staat deze oorspronkelijke benaasting van de fenomenologische zaak zelf voor naïviteit, zo neemt Boehm deze inzoverre graag op zich, als ze een welbegrepen naïviteit, dit wil zeggen aanwezigheid bij onze menselijke nativiteit en mortaliteit als bron van onze doorleefde en gevoelde behoeftigheid is. Wie zich voor fenomenologie interesseert is niet meteen ook diegene, die aan haar nood heeft. Enkel de laatste ervaart de noodzaak, de zachte dwang en de behoedzaamheid van deze fenomenologische opstellen.

Guy VAN KERCKHOVEN

OVER HET POLITIEKE

Claude Lefort, *Het democratisch tekort. Over de noodzakelijke onbepaaldheid van de democratie*. Meppel-Amsterdam. Boom & Deurne, Denis, 1992, 116 blz. Hfl. 28, 50, ISBN 90 5352 056 2

Vooreerst wens ik te benadrukken dat het een uitstekend idee is bepaalde artikelen van Claude Lefort in het Nederlands te vertalen. Men kan natuurlijk betreuren dat men niet *meer* of geen boek van de Franse filosoof vertaald heeft, maar de gedane keuze — drie studies, *La question de la démocratie, La logique totalitaire* en *Droits de l'homme et politique* — heeft, ondanks haar onvermijdelijke willekeur, iets voor zich. En dit omdat Donald Loose en Philippe Van Haute in hun korte, maar uitstekende inleiding erin geslaagd zijn, aan de hand van die drie studies — ze komen uit twee verschillende bundels, de eerste uit *Essais sur le politique*, de laatste twee uit *L'invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire* —, iets van de logica van de gedachte van Lefort te reconstrueren : de lezer die weinig over de filosoof weet wordt op die manier flink geholpen.